

ปัญหากฎหมายเกี่ยวกับพระราชบัญญัติป้องกันและปราบปรามการทรมาน และการกระทำให้นुकคลสูญหาย พ.ศ. 2565¹

พิชญาก็ค คงสถาพรกุล²

จากการศึกษาปัญหากฎหมายเกี่ยวกับพระราชบัญญัติป้องกันและปราบปรามการทรมานและการกระทำให้นุกคลสูญหาย พ.ศ. 2565 มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาความเป็นมา ความหมาย แนวความคิด และทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับการต่อต้านการทรมานโดยเจ้าหน้าที่ของรัฐ เพื่อประโยชน์ในการปฏิบัติและบังคับใช้กฎหมายให้เป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพและเพื่อเป็นไปตามเจตนารมณ์ของกฎหมาย ซึ่งทำให้ผู้ศึกษาได้ความรู้ความเข้าใจถึงแนวความคิดในการต่อต้านการทรมานโดยเจ้าหน้าที่ของรัฐเกิดจากแนวความคิดตามกฎหมายธรรมชาติที่เน้นถึงสิทธิเสรีภาพของบุคคลที่มีอยู่ตามธรรมชาติ เป็นสิทธิที่มีมาตั้งแต่เดิม ซึ่งกำหนดให้มนุษย์ทุกคนที่เกิดมามีสิทธิมนุษยชนติดตัวมาตั้งแต่กำเนิด และสิทธิดังกล่าวนี้ไม่อาจถูกพรากไปโดยผู้ปกครองหรือคำสั่งใด ๆ ซึ่งแม้แต่ผู้ทรงสิทธิเองก็ไม่อาจโอนให้ผู้อื่นได้ไม่ว่าจะเป็นสิทธิทางร่างกายหรือจิตใจ และบุคคลอื่นใดจะทำการละเมิดสิทธิดังกล่าวของผู้อื่นไม่ได้ เพราะหากกระทำการละเมิดสิทธิเสรีภาพของผู้อื่นแล้วก็ถือว่าเป็นการทำร้ายสิทธิเสรีภาพของตนไปด้วย บุคคลนั้นจะต้องได้รับการลงโทษ

ปัจจุบันประเทศไทยได้มีการภาคยานุวัติเข้าเป็นภาคีในอนุสัญญาต่อต้านการทรมานและการประติบัติหรือการลงโทษอื่นที่โหดร้าย ไร้มนุษยธรรม หรือย่ำยีศักดิ์ศรี ทำให้อนุสัญญาดังกล่าวมีผลใช้บังคับกับประเทศไทยตั้งแต่ปี พ.ศ. 2550 โดยกำหนดให้รัฐต้องมีหน้าที่หลายประการเพื่อป้องกันปัญหาการซ้อมทรมานโดยเจ้าหน้าที่รัฐ ซึ่งต่อมาได้ออกพระราชบัญญัติป้องกันและปราบปรามการทรมานและการกระทำให้นุกคลสูญหาย พ.ศ. 2565 ขึ้น

จากการศึกษาทำให้ทราบว่ากฎหมายเกี่ยวกับพระราชบัญญัติป้องกันและปราบปรามการทรมานและการกระทำให้นุกคลสูญหาย พ.ศ. 2565 ยังไม่มีความชัดเจน และไม่ครอบคลุมด้วยกันหลายประการ ซึ่งสรุปได้ดังต่อไปนี้

ประเด็นปัญหาที่หนึ่ง คือ ปัญหาการกำหนดคำนิยามคำว่า “อันตรายแก่จิตใจ” ในพระราชบัญญัติป้องกันและปราบปรามการทรมานและการกระทำให้นุกคลสูญหาย พ.ศ. 2565

¹บทความนี้เรียบเรียงจากการค้นคว้าอิสระ เรื่อง ปัญหากฎหมายเกี่ยวกับพระราชบัญญัติป้องกันและปราบปรามการทรมานและการกระทำให้นุกคลสูญหาย พ.ศ. 2565 โดยมีอาจารย์ที่ปรึกษา คือ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ธีรนิติ เทพสุเมธานนท์ และคณะกรรมการสอบ คือ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.พรพรม อินทรมพรรษ์ และ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.นันทรัตน์ เตชะมา

²นักศึกษาปริญญาโท หลักสูตรนิติศาสตรมหาบัณฑิต (วิทยาเขตบางนา) คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง

จากการศึกษาพระราชบัญญัติป้องกันและปราบปรามการทรมานและการกระทำให้นุคคลสูญหาย พ.ศ. 2565 พบว่า มีการกำหนดเรื่องเจ้าหน้าที่ของรัฐกระทำด้วยประการใดให้ผู้อื่นเกิดความเจ็บปวดหรือความทุกข์ทรมานอย่างร้ายแรงทางจิตใจไว้ แต่ก็มีได้มีการบัญญัติคำนิยามคำว่า “อันตรายแก่จิตใจ” หรือถ้อยคำอื่นใดในทำนองเดียวกัน

ประเทศไทยแบ่งการตีความของคำว่า “จิตใจ” ออกเป็น 2 แนวทาง ดังนี้ แนวทางที่ 1 คือ อารมณ์ความรู้สึก ไม่เป็นอันตรายแก่จิตใจ แนวทางที่ 2 คือ อารมณ์ความรู้สึก เป็นอันตรายแก่จิตใจ อีกทั้งตามอนุสัญญาต่อต้านการทรมานและการประติบัติ หรือการลงโทษอื่นที่โหดร้าย ไร้มนุษยธรรม หรือย่ำยีศักดิ์ศรี ค.ศ.1984 ข้อ 1 ก็มีได้มีการให้นิยามคำว่า “กระทำต่อจิตใจไว้” เช่นเดียวกัน

อย่างไรก็ตามจากรายงานของสมัชชาใหญ่แห่งสหประชาชาติ (A/HRC/43/49) ได้ให้ความเห็นว่า “การทรมานทางจิตใจ” ควรตีความให้รวมถึงวิธีการ เทคนิค พฤติการณ์ที่มีวัตถุประสงค์หรือเตรียมการมาเพื่อจงใจสร้างความเจ็บปวดทางจิตใจอย่างรุนแรง หรือการทรมานโดยไม่ต้องใช้ท่อนร้อยสาย หรือผลของความเจ็บปวดทางร่างกายหรือความทุกข์ทรมานอย่างรุนแรง

ประเด็นปัญหาจากการที่พระราชบัญญัติป้องกันและปราบปรามการทรมานและการกระทำให้นุคคลสูญหาย พ.ศ. 2565 มิได้มีการบัญญัติคำนิยามคำว่า “อันตรายแก่จิตใจ” หรือถ้อยคำอื่นใดในทำนองเดียวกันไว้ทำให้เกิดปัญหาในเรื่องการตีความของกฎหมาย นอกจากนี้การมิได้บัญญัติไว้โดยเฉพาะย่อมขัดต่อหลักของกฎหมายอาญาเรื่องหนึ่ง กล่าวคือ กฎหมายอาญานั้นจะต้องมีความแน่นอนและชัดเจนอีกด้วย

ประเด็นปัญหาที่สอง คือ ปัญหาไม่มีกฎหมายกำหนดห้ามมิให้นำกฎหมายนิรโทษกรรมตามกฎหมายอื่นมาใช้บังคับกับการกระทำความผิดตามพระราชบัญญัติป้องกันและปราบปรามการทรมานและการกระทำให้นุคคลสูญหาย พ.ศ. 2565

จากการศึกษาพระราชบัญญัติป้องกันและปราบปรามการทรมานและการกระทำให้นุคคลสูญหาย พ.ศ. 2565 พบว่า ไม่มีการบัญญัติห้ามมิให้นำกฎหมายนิรโทษกรรมมาใช้กับกระทำความผิดของเจ้าหน้าที่ของรัฐตามพระราชบัญญัตินี้เป็นเหตุให้กรณีเจ้าหน้าที่รัฐกระทำการซ้อมทรมานหรือบังคับให้สูญหาย หากมีกฎหมายอื่นที่กำหนดนิรโทษกรรมหรือการออกกฎหมายนิรโทษกรรมในภายหลังนั้นจะนำมาใช้กับกรณีเหล่านี้ได้

จากอนุสัญญาระหว่างประเทศว่าด้วยการคุ้มครองบุคคลทุกคนจากการหายสาบสูญโดยถูกบังคับ ได้มีการระบุการห้ามนิรโทษกรรมกรณีการบังคับสูญหายไว้ว่า “บุคคลที่มีหรือถูกกล่าวหาว่ากระทำความผิดตามมาตรา 4 วรรคหนึ่งข้างต้น (บังคับบุคคลสูญหาย) จะไม่ได้รับประโยชน์จากกฎหมายนิรโทษกรรมพิเศษหรือมาตรการที่คล้ายกัน ซึ่งอาจมีผลให้ได้รับการยกเว้นจากการดำเนินคดีอาญาหรือการลงโทษ

ในปัญญญาว่าด้วยการปกป้องบุคคลทั้งมวลให้ปลอดภัยจากการถูกบังคับให้หายสาบสูญ ค.ศ.1992 ได้มีการระบุห้ามเรื่องการนิรโทษกรรมกรณีการบังคับสูญหายไว้ในมาตรา 18 กล่าวคือ บุคคลที่มีหรือถูกกล่าวหาว่า

กระทำความผิดในกรณีบังคับบุคคลสูญหาย จะไม่ได้รับประโยชน์จากการนิรโทษกรรมพิเศษหรือมาตรการที่คล้ายกันซึ่งอาจมีผลให้ได้รับการยกเว้นจากการดำเนินคดีอาญาหรือการลงโทษ

ทั้งจากจากสำนักงานข้าหลวงใหญ่สิทธิมนุษยชนแห่งสหประชาชาติ ได้มีความคิดเห็นทั่วไปของ คณะกรรมการสิทธิมนุษยชน ฉบับที่ 20 : ข้อ 7 เรื่องการนิรโทษกรรม โดยคณะกรรมการได้มีการตั้งข้อสังเกตว่าบางรัฐได้ให้การนิรโทษกรรมในส่วนที่เกี่ยวกับการกระทำความผิดที่ร้ายแรง ซึ่งโดยทั่วไปการนิรโทษกรรมไม่มีความสอดคล้องกับหน้าที่ของรัฐในการตรวจสอบการกระทำความผิดดังกล่าว เพื่อรับประกันความเป็นอิสระจากการกระทำความผิดดังกล่าวภายในเขตอำนาจของตน และเพื่อไม่ให้เกิดขึ้นอีกในอนาคต รัฐต้องไม่กีดกันบุคคลของสิทธิในการเยียวยาที่มีประสิทธิภาพ รวมถึงการชดเชยและเต็มจำนวนดังกล่าว การฟื้นฟูสมรรถภาพที่เป็นไปได้

รวมถึงคำวินิจฉัยของศาลสิทธิมนุษยชนยุโรปและศาลอเมริกันอินเตอร์สิทธิมนุษยชนต่างมีคำวินิจฉัย ห้ามนำกฎหมายนิรโทษกรรมมาใช้กับความผิดฐานทรมานหรือบังคับให้สูญหาย

ประเด็นปัญหาจากการที่ในพระราชบัญญัติป้องกันและปราบปรามการทรมานและการกระทำให้นุคคลสูญหาย พ.ศ. 2565 มิได้มีการบัญญัติห้ามมิให้นำกฎหมายนิรโทษกรรมมาใช้กับกระทำความผิดของเจ้าหน้าที่ของรัฐย่อมเป็นการขัดต่อหลักการของอนุสัญญาระหว่างประเทศว่าด้วยการคุ้มครองบุคคลทุกคนจากการหายสาบสูญโดยถูกบังคับ และปฏิญญาด้านการบังคับสูญหายของสหประชาชาติ 1992 รวมถึงคำวินิจฉัยของศาลสิทธิมนุษยชนยุโรปและศาลอเมริกันอินเตอร์สิทธิมนุษยชน

ประเด็นปัญหาที่สาม คือ ปัญหาการกำหนดอายุความในพระราชบัญญัติป้องกันและปราบปรามการทรมานและการกระทำให้นุคคลสูญหาย พ.ศ. 2565

จากการศึกษาพระราชบัญญัติป้องกันและปราบปรามการทรมานและการกระทำให้นุคคลสูญหาย พ.ศ. 2565 ได้กำหนดเรื่องอายุความโดยเริ่มนับอายุความเมื่อทราบชะตากรรมของผู้สูญหาย หมายความว่า อายุความยังต่อไปตามประมวลกฎหมายอาญาที่บังคับใช้กันอยู่ในปัจจุบัน มาตรา 95 ซึ่งกำหนดอายุความไว้ตามอัตราโทษจำคุกของฐานความผิด อายุความสูงสุดอยู่ที่ 20 ปี

ตามอนุสัญญาระหว่างประเทศว่าด้วยการคุ้มครองบุคคลทุกคนจากการบังคับให้หายสาบสูญไม่ได้ระบุให้รัฐภาคีจะต้องกำหนดให้ฐานความผิดการกระทำให้นุคคลสูญหายเป็นความผิดที่มีอายุความ แต่หากรัฐภาคีประสงค์จะกำหนดอายุความนั้นจะต้องมีลักษณะที่ยาวและได้สัดส่วนกับความร้ายแรงของความผิด จากการศึกษาพบว่ารัฐภาคีมีแนวทางการดำเนินการตามพันธกรณีในเรื่องนี้อยู่ 3 แนวทาง คือ การกำหนดอายุความที่ยาว การกำหนดอายุความที่อาจยังถือว่าไม่ยาว และการไม่กำหนดอายุความ

โดยในประเทศสวิตเซอร์แลนด์มีการกำหนดอายุความสำหรับความผิดฐานการกระทำให้นุคคลสูญหาย ด้วยการอ้างอิงตามโครงสร้างการกำหนดอายุความที่ประมวลกฎหมายอาญาสวิสกำหนดโดยประมวลกฎหมาย

อาญาวิธี มาตรา 97 กำหนดอายุความโดยแบ่งตามระวางโทษ คือ 1) อายุความ 30 ปี สำหรับฐานความผิดที่มีโทษจำคุกตลอดชีวิต 2) อายุความ 15 ปี สำหรับฐานความผิดที่มีโทษจำคุกตั้งแต่ 3 ปีขึ้นไป 3) อายุความ 10 ปี สำหรับฐานความผิดที่มีโทษจำคุกไม่เกิน 3 ปี และ 4) อายุความ 7 ปี สำหรับฐานความผิดที่มีโทษประเภทอื่น โดยอายุความเริ่มนับตั้งแต่วันที่มีการกระทำความผิดวันที่การกระทำครั้งสุดท้ายในกรณีที่เป็นการกระทำหลายวาระ และวันที่การกระทำความผิดสิ้นสุดลงในกรณีที่เป็นความผิดต่อเนื่อง

ดังนั้น เนื่องจากความผิดฐานการกระทำให้นुकคลสูญหายมีระวางโทษจำคุกตั้งแต่ 1 ปีขึ้นไป จึงเป็นความผิดที่มีอายุความ 15 ปี ซึ่งถือว่าเป็นอายุความที่ยาวและได้สัดส่วนกับความร้ายแรงของความผิด นอกจากนี้ หากการกระทำให้นुकคลสูญหายเป็นส่วนหนึ่งของอาชญากรรมต่อมนุษยชาติ มาตรา 101 ก็กำหนดให้กลายเป็นความผิดที่ไม่มีอายุความ

รวมถึงประเทศบราซิลได้มีการกำหนดอายุความสำหรับฐานความผิดอื่นที่อาจเทียบเคียงได้กับการกระทำให้นुकคลสูญหาย เช่น การฆ่าผู้อื่นโดยมีการวางแผนไตร่ตรองมาก่อน เพื่อปกปิดการกระทำผิดอื่น โดยอ้างอิงตามโครงสร้างการกำหนดอายุความที่ประมวลอาญาบราซิลกำหนด โดยประมวลกฎหมายอาญาบราซิล มาตรา 109 กำหนดอายุความโดยแบ่งตามวาระโทษ คือ 1) อายุความ 20 ปี สำหรับฐานความผิดที่มีโทษตั้งแต่ 12 ปีขึ้นไป 2) อายุความ 16 ปี สำหรับฐานความผิดที่มีโทษตั้งแต่ 8 ถึง 12 ปี 3) อายุความ 12 ปี สำหรับฐานความผิดที่มีโทษจำคุกตั้งแต่ 4 ถึง 8 ปี 4) อายุความ 8 ปี สำหรับฐานความผิดที่มีโทษจำคุกตั้งแต่ 2 ถึง 4 ปี 5) อายุความ 4 ปี สำหรับฐานความผิดที่มีโทษจำคุกตั้งแต่ 1 ถึง 2 ปี และ 6) อายุความ 2 ปี สำหรับฐานความผิดที่มีโทษจำคุกไม่เกิน 1 ปี

ดังนั้น เนื่องจากความผิดฐานฆ่าผู้อื่นโดยมีการวางแผนไตร่ตรองมาก่อน เพื่อปกปิดการกระทำผิดอื่นมีระวางโทษจำคุก 12 ถึง 30 ปี จึงเป็นความผิดที่มีอายุความ 20 ปี ซึ่งถือว่าเป็นอายุความที่ยาวและได้สัดส่วนกับความร้ายแรงของความผิด นอกจากนี้ ร่าง Bill No.6240/2013 ซึ่งปัจจุบันอยู่ในขั้นตอนการพิจารณาและยังไม่ประกาศใช้ วางหลักไว้ว่า ความผิดฐานการกระทำให้นुकคลสูญหายเป็นความผิดเฉพาะที่ไม่มีอายุความและไม่จัดเป็นความผิดที่อาจได้รับการอภัยโทษได้

ประเด็นปัญหาจากการที่ในพระราชบัญญัติป้องกันและปราบปรามการทรมานและการกระทำให้นुकคลสูญหาย พ.ศ. 2565 กำหนดอายุความไว้ตามอัตราโทษจำคุกของฐานความผิด อายุความสูงสุดอยู่ที่ 20 ปี ซึ่งถือว่าเป็นการกำหนดอายุความที่อาจยังถือว่าไม่ยาว ไม่เป็นไปตามวัตถุประสงค์ของอนุสัญญาระหว่างประเทศว่าด้วยการคุ้มครองบุคคลทุกคนจากการบังคับให้หายสาบสูญ

จากการศึกษาค้นคว้า พระราชบัญญัติป้องกันและปราบปรามการทรมานและการกระทำให้นुकคลสูญหาย พ.ศ. 2565 ผู้ศึกษาพบว่ามิข้อเสนอแนะ ดังต่อไปนี้

1. ปัญหาการกำหนดคำนิยามคำว่า “อันตรายแก่จิตใจ” ในพระราชบัญญัติป้องกันและปราบปรามการทรมานและการกระทำให้นุคคลสูญหาย พ.ศ. 2565

ตามพระราชบัญญัติป้องกันและปราบปรามการทรมานและการกระทำให้นุคคลสูญหาย พ.ศ. 2565 มาตรา 5 เห็นควรเพิ่มเติมคำนิยามไว้ในพระราชบัญญัตินี้ให้สอดคล้องกับหลักเกณฑ์พื้นฐานไว้โดยนำความเห็นคำว่า “การทรมานทางจิตใจ” จากที่รายงานของสมัชชาใหญ่แห่งสหประชาชาติ (A/HRC/43/49) ให้ไว้ดังต่อไปนี้

มาตรา 5/1 “การทรมานทางจิตใจ หมายถึง การกระทำใด ๆ ของเจ้าหน้าที่ของรัฐที่ได้กระทำต่อบุคคลใด บุคคลหนึ่งจนเป็นเหตุให้บุคคลนั้นเกิดความเจ็บปวดหรือทุกข์ทรมานทางจิตใจอย่างร้ายแรง ไม่ว่าจะเป็นการขู่ว่าจะทำร้ายร่างกาย การควบคุมร่างกายหรือการใช้ชีวิต การบังคับให้เปลือยกาย การกักขังเดี่ยวหรือในสถานที่ลับ การทรมานจิตใจหรือระบบประสาท หรือการกระทำอย่างหนึ่งอย่างใดที่มีลักษณะที่คล้ายคลึงกัน”

2. ปัญหาไม่มีกฎหมายกำหนดห้ามมิให้นำกฎหมายนิรโทษกรรมตามกฎหมายอื่นมาใช้บังคับกับการกระทำความผิดตามพระราชบัญญัติป้องกันและปราบปรามการทรมานและการกระทำให้นุคคลสูญหาย พ.ศ. 2565

ตามพระราชบัญญัติป้องกันและปราบปรามการทรมานและการกระทำให้นุคคลสูญหาย พ.ศ. 2565 มาตรา 12 เห็นควรเพิ่มเติมให้มีบทบัญญัติห้ามมิให้นำกฎหมายนิรโทษกรรมมาใช้บังคับกับความผิดตามพระราชบัญญัตินี้ เพื่อให้สอดคล้องกับอนุสัญญาระหว่างประเทศว่าด้วยการคุ้มครองบุคคลทุกคนจากการบังคับให้หายสาบสูญ และปณิญาว่าด้วยการปกป้องบุคคลทั้งหมดให้ปลอดภัยจากการถูกบังคับให้หายสาบสูญ ค.ศ.1992 โดยนำถ้อยคำตามร่างพระราชบัญญัติฯ ฉบับที่ผ่านการลงมติเห็นชอบจากสภาผู้แทนราษฎร ดังนี้

มาตรา 12 “พฤติการณ์พิเศษใดๆ ไม่ว่าจะเป็นภาวะสงครามหรือภัยคุกคามที่เกิดจากสงคราม ความไม่มั่นคงทางการเมืองภายในประเทศ หรือสถานการณ์ฉุกเฉินสาธารณะอื่นใด ไม่อาจนำมาอ้างเพื่อให้การกระทำความผิดตามพระราชบัญญัตินี้เป็นการกระทำที่ชอบด้วยกฎหมาย

กฎหมายนิรโทษกรรมและข้อยกเว้นความรับผิดชอบของเจ้าหน้าที่ของรัฐตามกฎหมายใดมิให้นำมาใช้บังคับกับความผิดตามพระราชบัญญัตินี้”

3. ปัญหาการกำหนดอายุความในพระราชบัญญัติป้องกันและปราบปรามการทรมานและการกระทำให้นุคคลสูญหาย พ.ศ. 2565

ตามพระราชบัญญัติป้องกันและปราบปรามการทรมานและการกระทำให้นุคคลสูญหาย พ.ศ. 2565 มาตรา 30 เห็นว่า การที่ให้เริ่มนับอายุความเมื่อทราบชะตากรรมของผู้สูญหาย โดยอายุความยังเป็นไปตามประมวลกฎหมายอาญาที่บังคับใช้กันอยู่ในปัจจุบัน มาตรา 95 ซึ่งกำหนดอายุความไว้ตามอัตราโทษจำคุกของฐานความผิด อายุความสูงสุดอยู่ที่ 20 ปีนั้นเป็นการกำหนดอายุความที่อาจยังถือว่าไม่ยาว จึงเห็นควรแก้ไขให้ใช้แนวทางการกำหนดอายุความที่ยาวไว้ เพื่อให้มีความก้าวหน้าตามหลักสากล และเพื่อสอดคล้องกับอนุสัญญา

ระหว่างประเทศว่าด้วยการคุ้มครองบุคคลทุกคนจากการบังคับให้หายสาบสูญ โดยนำถ้อยคำตามร่างพระราชบัญญัติฯ ฉบับที่ผ่านการลงมติเห็นชอบจากสภาผู้แทนราษฎรแล้ว ดังนี้

มาตรา 30 “ความผิดตามพระราชบัญญัตินี้ ถ้ามิได้ฟ้องและได้ตัวผู้กระทำความผิดมาศาลภายในกำหนดเวลาดังต่อไปนี้ นับแต่วันกระทำความผิดเป็นอันขาดอายุความ

(1) สิบปี สำหรับความผิดตามมาตรา 5 และมาตรา 7

(2) สิบปี สำหรับความผิดตามมาตรา 6

อายุความสำหรับความผิดตามมาตรา 7 มิให้เริ่มนับจนกว่าจะทราบชะตากรรมของผู้กระทำให้สูญหาย”

เอกสารอ้างอิง

คณิต ฌ นคร.กฎหมายอาญา ภาคความผิด. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2532.

นพนิติ สุริยะ. สิทธิมนุษยชน : แนวคิดและการคุ้มครอง. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์วิญญูชน, 2559.

บรรเจิด สิงคะเนติ. หลักพื้นฐานเกี่ยวกับสิทธิเสรีภาพและศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์. กรุงเทพมหานคร:

สำนักพิมพ์วิญญูชน, 2558.

ปกป้อง ศรีสนิท. สิทธิมนุษยชนในกระบวนการยุติธรรมทางอาญา. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์วิญญูชน, 2563.